

tanje prikažu još mnoge pojedinosti. Kako oba ta naša istaknuta jezična stručnjaka, i Lj. Jonke i Z. Vince, nastavljaju intenzivan rad, možemo očekivati da ćemo već u do- gledno vrijeme dobiti detaljne opise cjelokup- ne kulturnopovijesne problematike poveza- ne s pitanjima o jeziku koja je bila jedna od najvažnijih preokupacija velikog broja hr- vatskih kulturnih pregaralaca u prošlom sto- ljeću.

U drugom dijelu knjige pod općim naslo- vom »Književni jezik danas« u sedam temat- ski povezanih poglavlja sabrana su ukupno 174 posebna članka, dakle 53 više nego u prvom izdanju. Ovdje nije moguće čak ni citirati sve članke, a kamoli što pitanje reći o svakome. Ipak opću informaciju o sadr- žaju mogu pružiti i sami naslovi poglavlja:

Osobitosti književnog jezika, O akcenat- skom sistemu književnog jezika, O pojedini- nim glasovima, Neki morfološki problemi, O pojedinim riječima i njihovu izboru, Život riječi u rečenici i O sintaksi glagola, o re- čenicama, zarezima, o nastavi jezika.

O drugom se dijelu Jonkeove knjige može govoriti s različitim gledišta. Može se npr. reći da je pisan živim jezikom, svježije, zani- mljivo i pristupačno prosječnom čitaocu. Moglo bi se tome dodati i još mnogo sličnih epiteta, ali to ipak ne bi bilo ono bitno što privlači, izaziva respekt, ohrabruje. Uza sve ono što sam o tome napisao u citiranom članku prikazujući prvo izdanje knjige, sada bih dodao samo ovo: Radi se o vrlo značaj- nom djelu naše nacionalne kulture jer je nacionalni književni jezik u središtu kul- turnih interesa svake nacije, pa i hrvatske. Doda li se tome da Jonkeova knjiga nije značajna samo po predmetu koji obrađuje nego prvenstveno po metodi pristupu, širini zahvata i po posvemašnjoj angažiranosti autora, onda se može reći da smo dobili knjigu o jeziku u znatnoj mjeri imunu na olako formulirane kritike, a s njome se po- javio i pisac koji je stekao ugled prvaka u pitanjima književnog jezika. Zato je logično očekivati da će svaki čitalac »Jezika« poseg- nuti za Jonkeovom knjigom i da će je pre- poručiti i drugima.

Božidar Finka

»SAVREMENI SRPSKOHRVATSKI JEZIK«

M. STEVANOVIĆA

Potkraj 1964. pojavila se u izdanju »Na- učnog dela« knjiga Mihaila Stevanovića pod naslovom »Savremeni srpskohrvatski jezik«. Odmah se postavlja pitanje: Što je to? Ka- kvo je to djelo? jer nam sam naslov ne ka- zuje mnogo, odnosno po njemu bismo mogli očekivati i više: semantiku, stilistiku, opšir- nu dijalektologiju i sl. Podnaslov je već ne- što određeniji: »Gramatički sistemi i knji- ževno-jezička norma«. A kad pročitamo »Reč unapred« i cijelu knjigu, onda je očito da pred sobom imamo normativnu gramatiku srpskohrvatskog jezika. Ta knjiga kao prvi dio cijele gramatike sadržava uvod, foneti- ku, morfologiju i tvorbu riječi,¹ a drugi će dio, prema autorovu obećanju, sadržavati sintaksu. Dakle, tradicionalni oblik norma- tivne gramatike. Zašto autor to nije istakao i u samom naslovu, teško je reći. Možemo samo naslućivati da je zbog toga što je htio biti nešto širi jer djelo ima i značajke opi- sne gramatike sa zahvaćanjem dijalekatskih pojava, a dobrim dijelom zalazi i u povijest jezika. Ako izuzmemo Uvod, gramatička je građa razvrstana po tradicionalnoj podjeli kojoj u načelu nema prigovora. Istina, neke bi pojedinosti mogle biti i drugačije, npr. Građenje reći moglo bi i formalno biti ravnopravno Fonetici i Morfologiji, može se razumjeti što u Fonetici ima mnogih dijelova iz morfologije i tvorbe, ali je teže opravdati što su u morfologiju uklopljeni čisti sintak- tički dijelovi (na str. 294-296, 302, 304, 311, 323), tvorbeni (270), u ovakvu radu nisu prijeko potrebna neka općelingvistička raz- matranja, ali sve to ne utječe bitnije na vri- jednost samoga rada. A on je golem. U osno- vi je, bez sumnje, Stevanovićev mnogogodiš- nji predavački i znanstveni rad. Stevanović je u gramatiku unosio opširne dijelove svo- jih članaka, a često je posezao i za obilnom građom od 5 milijuna listića ispisanih za rječnik SAN. Već nam to kazuje da u djelu nalazimo mnogo jezične građe i ona će do- bro doći svakom istraživaču našega jezika. Drugo je pitanje kako će poslužiti nestruč- njaku, onome tko ne želi prekopavati po znanstvenoj literaturi već želi naći gotov rezultat, posljednju riječ suvremene znano- sti. Opsežnost gramatike (I dio ne obuhvaća sintaksu, a ima 700 str. pa je to dosad naj- opsežnija gramatika našega jezika) neće biti

¹ M. Stevanović dosljedno upotrebljava termin *građenje reči*, iako je u Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika, koji je izašao četiri godine prije i kojemu je autor i M. Stevanović, odabrana *tvorba r(i)ječi*. Spominjem to usput, da pokažem kako nije veliko zlo kad tko upotrebljava riječ *točka*.

smetnja, premda bi djelo dobilo na vrijednosti da je pisano sažetije. Knjiga je dovoljno pregledna jer sadržaj na početku i iscrpan registar na kraju omogućuju da se pojedini problem lako nađe. Ali tu dolazi do glavnog pitanja: kako je prikazano ono što u knjizi nalazimo.

Autor je, po vlastitim riječima, znanstvenu stranu znatno potisnuo za račun praktičnosti jer gramatiku nije namijenio samo svojim studentima nego i široj javnosti: »Ali je ona prilagođena opštoj upotrebi, kojoj je takođe namenjena. Što je s ovim drugim ciljem stilski podešavana, što su neke stvari u njoj katkad do izvesne mere uprošćavane, time ona, po našem mišljenju, neće izgubiti kao udžbenik jer smo se trudili da to uprošćavanje nigde ne ide na uštrb naučnih tumačenja pojava. S ove tačke gledišta njen će najveći nedostatak biti ispuštanje naučnog aparata« (str. 1). Iz te dvostruke namjene proizlaze mnogi nedostaci jer hod po dva kolosijeka neminovno znači čerečenje i načina pisanja i problematike o kojoj se piše.

Promatrajući tu gramatiku s teoretskog gledišta, mora se reći da je izgrađena na lingvističkim pogledima s kraja 19. stoljeća. Autor na 3. str. doduše kaže: »Samo gramatičko učenje o pojedinaim pitanjima kao i lingvistička nauka u celini, znatno se izmijenilo od vremena pojave Daničićevih dela, pa i od pojave Mareticeve knjige, ne samo od prvog već i od drugog izdanja njenog. Nauka o jeziku je daleko, vrlo daleko pošla napred...« »I jedna se ovakva knjiga o savremenom književnom jeziku mora raditi ne samo s obzirom na dodanašnji razvitak samog jezika nego i s obzirom na razvoj nauke o jeziku uopšte«, ali taj veliki napredak u »Savremenom srpskohrvatskom jeziku« nije vidljiv. Tek tu i tamo nailazimo na pojedine odraze pozitivnih dostignuća poslijemladogramatičarske lingvistike, npr. spominjanje fonologije na str. 57, 156. i 157, nula samoglasnika na str. 118, ali je i taj odraz formalan, a nije stvaran. Autor se opravdava (str. 1) zašto ne navodi djela na stranim jezicima, ali ne kaže zašto se njima nije služio. U knjizi su vidljivi odrazi djela na našem jeziku, i to ne svih, nego uglavnom Beličevih radova i članaka iz Našega jezika. Članci u Našem jeziku manje su teoretskog značenja, oni su u prvom redu potanji opisi pojedinih jezičnih problema. Beličevi radovi na pojedinim područjima znače korak naprijed, ali kad je posrijedi književni jezik, tada Belić jezične podatke uzima više kao povod da o njima filozofira, a u znatno manjoj mjeri da istraži sustav i da pokaže metode kojima se do sustava dolazi. Prof. M. Stevanović obilno se služi Beličevim djelima, ali se nije dovoljno okoristio pozitiv-

nom stranom njegovog rada. Kad se Savremeni srpskohrvatski jezik uspoređi s Mareticevom Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, onda se može reći da u Stevanovićevoj ima više grade, ali da solidnost i cjelovitost Mareticeve gramatike nije dostignuta, čak kad se i ne uzmu u obzir godine.

Najveći je nedostatak u tome što je M. Stevanović htio da prikaže savremeno stanje, zato je i u naslov stavio »savremeni«, ali, držeći se mladogramatičarskog učenja da nema znanstvene lingvistike bez povijesnog promatranja, u svoje izlaganje stalno upleće povijesne dijelove. To još ne bi bila nevolja da svjesno zalazi u povijest i da to jasno označi. Povijesni je prikaz opravdan u Uvodu, ali drugdje u ovakvu radu znatno manje. Koliko je gdje gdje i potreban, može se dati posebno. Na pojedinim su mjestima povijesni dijelovi odvojeni, ali rijetko (na 69, 76. i 123. str.). Češće je to u samom tekstu i kad povijest nije potrebna da objasni pojedine pojave savremenog stanja. Da nema neke čvršće koncepcije, vidi se po tome kako je povijest raspoređena po pojedinim dijelovima. Fonetika je njome nabijena, u Morfologiji je gotovo i nema, vraća joj se u Građenju reći, ali na drugačiji način. No to bi se još i moglo shvatiti i štete ne bi bilo da daje precizan, egzaktn povijesni prikaz. Ali ta povijest ne samo da je dana razvodnjeno (zbog šire namjene knjige!?) nego je dana i pogrešno, nejasno, a katkad i mistično.

Već sam način bilježenja povijesnih podataka nije dobar jer se autor služi raznim načinima, a da to nigdje ne objašnjava. Uz to nepotvrđene i pretpostavljene likove ne označuje zvjezdicom (ili kako drugačije), npr. na str. 97. ima *nosien, gradien* > *nosjen, gradien* > *nosjen, gradjen; nosiah, gradiah* > *nosjah, gradjah*, to ponavlja i na str. 129, 130. Navodi to, dakle, kao najočituju činjenicu, unatoč tome što na str. 128. kaže: »Jotovanje se vršilo u dalekoj prošlosti, mnogo pre istorijske epohe razvitka srpskohrvatskog jezika.« Tako su i na str. 123. bez zvjezdica likovi *drekēti, vriskēti, beḡēti* (pogrešno mjesto *bēḡēti*), *zvižḡēti*, i *drečēti, vrištēti, bežēti* (opet pogr. mjesto *bēžēti*), *zviždēti*. Jesu li ti oblici postojali, pogotovu drugi, to je zaista pitanje kad i ta pojava ide u pretpovijesno razdoblje. Zato je zvjezdica ovdje potrebna. A takvim načinom i nije sve objašnjeno, nije npr. kako je od *sk, zg* u *vriskēti, zvižḡēti* dobiveno *št, žd* u *vrištati, zviždati*. Budući da u tome zanemaruje mnoge pojedinosti, nalazimo i nemoguće likove kao *dēvojoktski* (str. 111), *dēvojoktstvo* (112). Već je u prvom riječi

pogrešno -i, treba -ъ ili -y, a skupina je -kb- nemoguća. U jednoj knjizi na našem jeziku gdje se daju upute kad može doći b, a kad ъ piše: »iza guturalnih suglasnika (k g h) može stajati samo ъ«. Zbog tumačenja najviše se može dopustiti ovako: *dě-vojbk+bsky* > *děvojbčbsky*. Kako je pogrešno napisati »lice, srce, sunce, püce (nekad liko, sřdo, suno i puto)« (str. 556), nije potrebno dokazivati. Doduše, to je vjerojatno preuzeto iz Maretićeve gramatike (II izd., str. 268) ili iz ARj, ali nekritički i bez obzira na ono što Budmani u tom istom rječniku piše s. v. lice. Slika je riječi *puce* drugačija kad se u ARj pročita objašnjenje uz nju, a *sunca* i *srca* kad se pogleda u Jurišićev Nacrt hrvatske slovnice, kad već u načelu ne valja upućivati na knjige kao što je Vondrákova Vergleichende slavische Grammatik. Oblici *pišem, kažem, mečem, glodem* nisu mogli postati od *pisjem, kazjem, metjem, glodjem* (str. 131), kad je na tim mjestima bilo š, ž, č, đ, dok još prvo lice jednine nije imalo -m. Tu zvjezdica bar nešto spašava. Kako samo djeluje kad na str. 120. nalazimo da je *vučem* od *vučem*. Bez ikakva sustava i vremenskog određenja piše na str. 69: »Od *unuk, vdovica* i *v kuću* (ranije *včnuk, vřdovica*² i *vč kuću*)«, na str. 77: *blva, vřk, vřna, dřg, sřnce* (ovdje se ne spominje *suno*!), *sřza, řřt, přn, mřsti*, ili na str. 556. *sunačbce*, a na idućoj *sunbčbce*. Na str. 269. *u mlada* stoji da su pridjevskog podrijetla *ujna* i *strina* bez ikakva objašnjenja. U tome se neće snaći ni studenti koji su čitali Belića, a još manje šira javnost.

Posebno je zanimljivo promatrati kako je povijest upletena u tvorbu riječi. Belić je u tvorbi riječi na teoretskom planu napravio znatan napredak isticanjem da su za tvorbu važne samo motivirane riječi. To prihvaća i Stevanović, kao što je vidljivo u §§ 450, 451, 458, 638, 639, 653. i 657a). Da je to i praktički prihvatilo, mogao je na temelju građe kojom je raspolagao dati bolju i upotrebljiviju tvorbu. Ali Stevanović smatra da se i ovdje mora zalaziti u povijest, i to čak u duboku, tamnu povijest: »Stvarna razlika među njima je samo u vremenu njihova postanka. Ove druge su postale u vreme dok još u jeziku nije bila razvijena fleksija« (str. 424), »to ne znači da su sve složene reči toga tipa postale baš u to davno vreme pretfleksijskog života jezika« (str. 425). »Opšti deo i nastavak izvedene reči jedan prema drugome stoje kao upravna reč i njena odredba, jer izvedena reč po svojoj vrednosti, a i po praporeklju *svome* (istakao S. B.) nije ništa drugo do odredbena sintagma« (str. 473). Na str. 426. piše: »Odredbene su i složene

postale od subjekta i predikata pa od predikata i apozitiva kao: *glavòbolja, gušòbolja, zubòbolja, řitòrod, listopàd, vijòglava, mladòženja, samòhran, řšmatòk* (med) i *samòtok*, za koje nije teško utvrditi da su delovi u njima nekada (istakao S. B.) bili subjekat i predikat: u *glavòbolja* (- boli glava), u *gušòbolja* (- boli guša), u *zubòbolja* (- boli zub), u *listopàd* (- list pada), u *vijòglava* (- vije glava), odnosno apozitiv i predikat; u *mladòženja* (- onaj što se ženi mlad), u *samòhran* (- onaj što se sam hrani), u *samòtok* (- ono što samo teče - med) itd.« Očito je da tu nesvjesno zamjenjuje (poistovjećuje) transformacijski postupak s povijesnim tumačenjem. Raspravljajanje jesu li sufiksi nekad bili posebne riječi ili nisu (str. 408. i 409) nije predmet gramatike suvremenog jezika pa nije na mjestu da se u njoj kao dokaz donose potvrde iz njemačkog i francuskog jezika. Drugo je kad to ima Belić u knjizi gdje se raspravlja o općelingvističkim problemima.³ U ovom se radu pokazuje i postanak pojedinih sufikasa, npr. -čić (str. 543), -lživ (581), -kast (598), što za neke i nije baš uvjerljivo, a još je manje potrebno kad s druge strane nema ništa o raspodjeli istoznačnih i bliskoznačnih sufikasa, što je za ovakav rad znatno važnije. Izlaganje sufikasa po osnovnom suglasniku vrlo je nepregledno, a često i neznanstveno, pogotovu kad se ne vidi kriterij po kojem su sufiksi odjeljivani od osnove. Zato i nalazimo različite sufikse, čak i u nemotiviranih riječi koje ovdje nisu ostavljene po strani. Tako se kod sufiksa *-da* nabrajaju i riječi *brazda, řlezda, zvezda, livada, loboda, sloboda, beseda*, iako je uz njih dodano: »Ali se ne zna šta te imenice imaju u osnovnom delu svome« (str. 480). Imenice *država, osnova, ostava, jetrva, pastrva, Morava, mrkva, bukva*... nalaze pod *-va* (i *-ova*), str. 476, gdje se spominje i nastavak *-njava* (gudnjava, dernjava, kuknjava), ali se ne navodi ni posebno ni u registru. Na 510. str. nalazimo nastavke *-I(o)* i *-Io* i pod njima nemotivirane i motivirane imenice, bez obzira kakav su oblik neke od njih imale u prijašnjim razdobljima. Nemotivirane su gotovo sve imenice i sa sufiksom *-oř* (str. 562. i 563), gdje nalazimo i nevjerojatnu tvrdnju: »pored toga što je nastavak za njihovo građenje produktivan, među njima skoro i nema motiviranih reči«. Imenice *řetva, kletva* i *přetva* navedene su na str. 476. pod sufiksom *-va* (i *-ova*) i na str. 542. pod sufiksom *-tva*. To nije slučajna

³ To je i S. Živković unio u Brabec-Hraste-Živkovićevu Gramatiku hrvatskosrpskoga jezika, ali jednako neopravdano kao i M. S. u svoju.

² Normalno *vřdovica*.

greška, nego posljedica rada bez sustava i jasne metode.

Zalaženja su u dijalektologiju rjeda, ali se ni tu ne vidi neki određeni kriterij niti veća opravdanost, kao što je npr. spominjanje likova *vljera, vljetar, mljera, mljeriti, pljesma* na str. 132.

U Fonetici često nije jasan odnos govorene i pisane riječi, tj. kad se govori o ortoepiji, a kad o pravopisu. Tu su kriteriji sasvim poremećeni. Barata se s pojmovima kao što su *književni i narodni izgovor, precizan i neprecizan izgovor*, a od preciznoga je izgovora jači *izgovor u uzornom jeziku*. Tu na mnoge tvrdnje više utječe pravopisno gledanje nego fonetska istraživanja. Očituje se to u zbrici sa *t, d* ispred *s, š, c, č, ć*. Na str. 100. i 101. u jednačnju po zvučnosti navode se *potceniti, natčovek, otčušnuti, otcepiti*, ali nije jasno da li se to samo tako piše ili se i izgovara. Po svemu se čini kako Stevanović misli da se tako i izgovara. pogotovu kad na str. 101. tvrdi da se *kod škole* izgovara *kot škole*. A na str. 108. kaže da se praskavi »dentali *d* i *t* gube kada se nađu ispred afrikate, koja, kakoj znamo, u sebi već sadrži elemente tih dentala«, a kad to znamo, onda znamo i koji su to elementi i onda moramo posumnjati u jednačnju po zvučnosti u navedenim riječima, onako odlučno kao i Stevanović na idućoj strani: »O čuvanju praskavog dentala u položaju ispred slivenih suglasnika u izgovoru inače ne može biti govora.« Na str. 101. piše da se *sad sam došao* izgovara *sat sam došao*, na idućoj da *ds* daje *c* i navodi *ljudski > ljucki*, ali *ljudski* u rastavljanju na slogove rastavlja ovako *ljud/ski* (str. 155). Kako je afrikata *c* sastavljena od *t+s*, a *d+s* u jednačnju po zvučnosti mora dati *t+s*, a to opet *c*, s pravom moramo sumnjati u izgovor *sat sam došao*, a prema tome i u objašnjenje izgovora riječi *bratstvo, sredstvo, srodstvo*: »U preciznom izgovoru ovi se dentali ispred grupe *st* od nastavka *stvo* jače ili slabije čuju. U uzornom jeziku oni se i sasvim precizno izgovaraju« (str. 108). Sličnih nejasnoća ima i s glasom *j* (str. 134–138). Posebno je nejasan odnos između govorene i pisane riječi u dijelu gdje se govori o slogu i granici slogova u riječi jer se to prepleće s rastavljanjem riječi na kraju rečenice, a to je sasvim tehnički pravopisni problem.

Na kraju se postavlja pitanje što je s drugim stranama knjige o kojima u ovoj ocjeni nije bilo riječi. Zaista, izvan ocjene su ostala mnoga pitanja, npr. akcentat, obrazloženost norme, tj. vrijednost kriterijâ po kojima je neka pojava književna ili neknjiževna, posebno s obzirom na hrvatski i srpski književni tip, s kojim su uspjehom otkriveni i prikazani pojedini sustavi, kad u podnaslovu stoji da se daju gramatički sustavi,

zatim ocjena samih primjera, načina njihovog navođenja, njihove statističke reprezentativnosti, vrijednosti zaključaka koji se iz toga izvode, a tako i druge pojedinosti. Ali kad bih i to uzео u obzir, ocjena ove knjige ne bi mogla biti drugačija ako je želimo kritički ocijeniti s obzirom na ono što ona teži da bude i što neki smatraju da jest⁴: suvremena normativna gramatika srpskohrvatskog (i hrvatskosrpskog) književnog jezika. Kad bismo pred sobom imali priručnik namijenjen samo studentima prof. M. Stevanovića, tada bismo ga možda mogli prosuđivati blažim kriterijem. *Stjepan Babić*

MOSKVIĆ ILI MOSKVIČ?

Imenica *moskvić* (odnosno *moskvič*) čuje se gotovo svaki dan u našem razgovornom jeziku, a u posljednje vrijeme može se naći i u novinama, automobilskim revijama i drugim publikacijama. Ta je riječ, dakle, ušla u naš jezik, postala je obična, a iz dana u dan (s razvojem automobilizma) čak je i sve češća. Pa ipak, jezički stručnjaci nisu na nju obratili pažnju, iako su za to imali dosta razloga, naročito u vezi s pisanjem suglasnika *č* i *ć*. Ako bi čovjek želio da se obavijesti kako je bolje pisati: *moskvić* ili *moskvič* – ne bi mogao naći odgovora ni u velikom Pravopisu niti u ma kojem drugom pravopisnom priručniku, pa čak ni u opširnom (a inače veoma instruktivnom) članku Stjepana Babića o osnovi za metodske obrade glasova *č* i *ć*.¹ Jedino je Bratoljub Klaić zabilježio tu riječ, ali samo u obliku *moskvič*. U njegovu Rječniku stranih riječi² piše:

»*mòskvič*, –ića rus. (moskvič – Moskovljanin) ime jednoga tipa sovjetskog automobila (kakvi se sve više javljaju i kod nas, a izgovaraju se s navedenim oblikom i akcentom).«

Objašnjenje prof. Klaića ne može se prihvatiti bez rezerve i korekture. Tačno je da je *moskvič* usvojenica ruskog porijekla i da u ruskom *moskvič* znači – Moskovljanin, stanovnik Moskve. Po tome je dobila naziv i jedna marka sovjetskih automobila u proizvodnji MZMA – Moskovskog zavoda malolitražnih automobila. I akcentat je sasvim dobar – prema ruskom naglasku na zadnjem slogu u srpskohrvatskom književnom jeziku stoji kratkouzlazni akcentat za jedan slog bliže početku riječi (u ovom slučaju na samom početku, tj. na prvom slogu). Tako se, uglavnom, i govori. mada sam čuo i – *mò-*

⁴ Npr. u Borbi od 10. 11. 1965. čitamo:

»U najnovijem normativu našeg suvremenog jezika od prof. M. Stevanovića.«

¹ Jezik, XIII, str. 83–95.

² III izd., Zora, Zagreb, 1962, str. 984a!